

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

СЕВЕРОЗАПАДЕН: видинско-ломски

Видинско-ломският говор е една от двете главни говорни групи в рамките на северозападните говори. В този сайт той е представен от пет села: Арчар (А), Бела (Б), Градец (Г), Търняне (Т) и Владимирowo (В). Максим Младенов прави по-нататъшно разграничение в тази група и сочи формата на частицата за бъдеще време като основна изоглоса между двете подгрупи. В неговата терминология само западната подгрупа (с футурна частица *че*) е видинско-ломски говор, а източната (с частица *ше* или *ша*) се нарича цибришко-огостенска. Според това деление първите четири села спадат към видинско-ломската група, а Владимирowo – към цибришко-огостенската.

Диалектната реч от видинско-ломската група (и в по-широкия, и в по-тесния смисъл) е твърде сходна с разговорната реч в София, характерна за по-малко образовани слоеве. Голямото сходство позволява на новодошлите в София от този регион да се адаптират езиково толкова бързо, че те обикновено не забелязват малкото, което все още ги различава. Такава черта е например преместването на ударението върху тематичната гласна в аористните форми на глаголите. В София преместването става при всички глаголи, докато във видинско-ломския това става само при глаголи без представка (или с несилабична представка).

Следва списък на особеностите на видинско-ломската диалектна група, базиран на текстовете от петте села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете. Не всички особености могат да се чуят в градска среда във Видин или Лом. От друга страна, много малко особености са напълно изключени, поне като променливи.

Съкращения: с главна буква е означено селото, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например А1 = Арчар 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- Гласна /e/ вместо ятовата гласна.

Примери: *избѣга* (А1: 29), *пѣсък* (А1: 38), *умрѣла* (Г1: 8), *голѣма* (Б1: 62), *брѣк* (Б1: 150).

- Етимологичното *я* се запазва с някои изключения.

Примери: *й̀ала* (Г1: 43), *й̀айца* (В2:111) // *чѣкай* (А1: 6), *едѣи* (Г1: 70)

- Неударено /o/ понякога се замества с /a/.

Примери: *вад̀йци* (Г1: 47), *тава̀* (Г1: 33)

- Често срещана асимилация на гласни.

Примери: *ба̀ам* (Г1: 7), *кото* (Г1: 57), *мо̀о* (В1: 104), *ко о чу̀ш* (В2: 75)

Бележка: Формата *та̀в̀а* (Г1: 57) може да бъде резултат и от асимилация.

- Запазени са сричкотворните плавни съгласни:

Примери: *гр̀кл'̀ана* (Г1: 53), *тр̀б̀и* (А1: 4), *тр̀н̀ие* (Г1: 2); *сл̀н̀чичка* (Г1: 50), *вл̀н̀ата* (Т2: 36)

- Съгласна /x/ изпада във всички позиции. След предна гласна е възможно да се замести с /й/. Пред съгласна предходната гласна се удължава, само в Бела и Владимирово.

Примери: *отид̀еме* (А1: 7), *мѐуре* (Г1: 53), *мѐй* (В2: 95), *до̀ка̀раа* (Т1: 42), *тѐй* (В2: 95 // *рас̀а̀жда:ме* (Б1: 4), *са̀де:ме* (Б1: 6), *о̀де:ме* (В2: 20).

- Запазване на епентетично /л'/.

Пример: *земл'̀ата* (Г2: 25)

- Меките съгласни са относително редки. Само /к/, /г/, /л/ и /н/ имат меки съответствия, които освен това не се използват в членувани съществителни от мъжки род единствено число и в глаголни окончания.

Пример: *жѐнат* (В2: 18), *мѝслът* (Г1: 40)

- Алвеолни съгласни се заменят с посталвеолни пред палатални съгласни.

Пример: *ба̀шин'а* (Г1: 3).

- Меките /т'/ и /д'/ се заместват с меки /к'/ и /г'/.

Примери: *го̀ск'е* (В1: 43), *гро̀зг'е* (В1: 72).

- Мекото /л'/ е заместено от /й/, освен в Градец.

Примери: *трево̀й̀аци* (В2: 121), *вай̀а̀вица* (Т2: 44), *трево̀й̀ак* (Б1: 71), *под̀й̀ало* (Б1: 132) // *шт̀а̀вл'ак* (Г1: 60).

Ударение

- Отметнато ударение при някои, но не всички, двусрични съществителни от женски и среден род.

Примери: *во̀да* (В2: 42), *ръ̀це* (Г1: 112), *у̀ста* (Г1: 35); *о̀р̀сга* (А1: 29), *й̀а̀йца* (В2: 111), *о̀фци* (Т1: 54), *зѐм̀я* (Т1: 27), *пл̀атно* (В3: 16), *сѐно* (Б1: 124) // *рѐка* (Г2: 7), *дѐт̀е* (Г2: 13)

- При някои прилагателни ударението се премества върху окончанието.

Пример: *му̀т̀а* (Г1: 33), *бѐл̀и* (Т2: 2)

- Ударение се мести върху тематичната гласна в аористни форми и аористни причастия. Ударението не се мести в глаголи със силабична представка.

Примери: *стигна̀* (A1: 50), *падна̀ле* (A1: 4), *правѝле* (T1: 52) // *ис̀ипа* (A1: 49) *об̀еси́ла* (Г1: 18), *ож̀ъна́ле* (Г1: 27)

- Отметнато ударение в презентните форми на редица глаголи от второ спрежение.

Примери: *сва̀ри* (A2: 29), *ро̀дим* (Г1: 75), *наса̀дим* (Б1: 19)

Морфология

- Характерни форми за някои лични местоимения, например:

именителна форма за първо лице единствено число *я̀* (Г1: 7)
именителна форми за трето лице единствено число мъжки род *о̀н* (A1: 12),
именителна форми за трето лице единствено число женски род *о̀на* (Г1: 18),
именителна форми за трето лице единствено число среден род *о̀но̀* (A1: 36),
именителна форми за трето лице множествено число *о̀нѝ* (Г2: 6)
винителна форма за трето лице множествено число *н`ѝ* (A1: 13, A2: 25)
кратка дателна форма за трето лице множествено число *нѝ* (B1: 102), *гѝ* (A1: 2, Г2: 6)

- Плурално окончание за мъжки (и понякога за женски) род */-e/*.

Примери: мъжки род *мѐуре* (Г1: 53), *тро̀то̀арете* (Г1: 14), *сукма̀не* (Г2: 54); женски род *кѐле* (Г1: 49)

- Член за мъжки род единствено число */-ъ/* под ударение и */-а/* или */-ъ/* извън ударение.

Примери: *грѝдѝ* (Г1: 51), *ѝжа̀ма* (Г1: 51)

- При прилагателните членът е */-ea/* (най-последователно в Градец).

Пример: *ма̀лкеа* (Г2: 2)

(Бележка: замяната на неударено */u/* с */e/* изглежда се среща само в тези форми, но е записано и в глагола *на̀пра̀веа* (Г1: 65).

- Съгласната пред окончанията за първо лице единствено и трето лице множествено число при глаголи от второ спрежение е твърда.

Примери: *врейтѝт* (B2: 11), *вѝдат* (G1: 40), *пра̀ват* (T2: 50)

- Окончанието за първо лице единствено число сегашно време за всички глаголи е */-м/*.

Пример: *мѐрим* (A1: 6), *до̀йдем* (Б1: 38), *во̀дим* (Б1: 68), *сѐднем* (Б1: 129).

- Окончанието за първо лице множествено число сегашно време за всички глаголи и */-ме/*.

Пример: *донесѝме* (A2: 25), *то̀пиме* (T2: 7)

- В западната подгрупа всички имперфектни форми се образуват от основа разширена с морфемата */-ше-/*.

Пример: *има̀шеме* (A2: 38), *ѝа ... ра̀бо̀теше* (B1: 37)

- Плурално окончание за словите причастия */-e/*.

Пример: *истр̀̀нале* (Г1: 126), *кр̀̀стиле* (Г1: 25)

- Отглаголните съществителни завършват на */-н 'e/*.

Пример: *к̀̀пан 'e* (В1: 67), *п̀̀ен 'e* (В2: 10)

- Частицата за бъдеще време е *че* в Арчар, Бела, и Търняне, а във Владимирово е *ше*. В Градец използват и двете частици.

Примери: *че се св̀̀ри* (А2: 29), *че ѝмаме* (Б1: 163), *че та к̀̀раме* (Г1: 111) // *ше ми к̀̀пите* (Г1: 23), *ше ги р̀̀зделат* (В2: 119)

КОМЕНТАР

- В диалекта на Владимирово, част от цибришко-огостенския говор, бройната форма се използва неследователно.

Примери: *тр̀̀й пр̀̀зници* (В1: 104), но също *тр̀̀й д̀̀на* (В2: 9)

- Диалектът на Бела се намира съвсем близо до територията на белоградчишкия говор, и споделя някои акцентни особености с нея. Първо, ударението е неподвижно при всички едносрични съществителни от мъжки род. Второ, ударението се измества върху началната сричка в аористните форми за второ и трето лице единствено число.

Примери: *бр̀̀га* (Б1: 119); *об̀̀еси* (Б1: 122), *на̀̀коленчи* (Б1: 144)

- От всичките села представени на сайта, само в Бела се среща рядкото аористно и имперфектното окончание */-e/* за трето лице множествено число.

Примери за аорист: *на̀̀зѝмае* (Б1: 54), *фр̀̀кна̀̀е* (Б1: 77), *умр̀̀е* (Б1: 49)

Примери за имперфект: *чу̀̀кае* (Б2: 38)

ЛИТЕРАТУРА:

Младенов, Максим. 1993. *Българските говори в Румъния*. София, Издателство на БАН.

Тодоров, Цветан. 1936. Северозападните български говори. *Сборник за народни умотворения и народопис*, 41.